

Gaidys ir višta liaudies medicinoje

RIMANTAS BALSYS

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

rimantas.balsys@ku.lt

Ankstesniuose pranešimuose ir publikacijose jau analizuoti XV–XVII a. rašytiniuose šaltiniuose užfiksuoti gaidžio / vištos aukojimo seniesiems dievams ritualai¹ bei gaidžio (vištos) aukojimo refleksijos gimtųjų, krikštynų, vestuvių ir įkurtuvių papročiuose², taip pat gaidžio (vištos) aukojimo atspindžiai sarginimo, marinimo, laidotuvių, atminų papročiuose³.

Šio straipsnio tikslas – išanalizuoti išlikusius liaudies medicinos duomenis, kuriuose sveikatai užsitikrinti, išlaikyti, išsaugoti vienu ar kitu būdu pasitelkiamas naminių paukščių – gaidžio ir vištos – vitalinės galios; nustatyti, kodėl būtent šie paukščiai yra ir daugelio ligų priežastis, ir įvairiais pavidalais naudojami toms pačioms ligoms gydyti.

Esminiai žodžiai: liaudies medicina, gaidys, višta, pagonybė.

Įvadas

1. Gaidys, višta ir žmogaus sveikata. Prisimintina, jog dar romėnai tikėjo, jog jų gydymo dievas Eskulapas gali ne tik apsaugoti nuo įvairių ligų, bet ir prikelti iš numirusių, todėl jam dažniausiai buvo aukojami gaidžiai⁴, o frygų mėnulio, sveikatos

(gydymo), mirusiųjų (kapų) dievas Menas vaizduojamas kaip jaunuolis su jauno mėnulio ženklu už nugaros ir jojantis ant gaidžio (dar ant jaučio, liūto arba žirgo)⁵.

Lietuvoje žinoma labai daug liaudies medicinos pavyzdžių, kuriuose višta arba gaidys pasitelkiami ligai išgydyti, arba atvirkščiai – gaidys / višta yra ligos sukėlėjai. Matyt, dėl to gausus ir su leksemomis višta bei gaidys susijusių ligų pavadinimų sąrašas: vištakumas (vištakis, vištakystė, vištakumas, vištaklis, vištaklystė, vištaklaktis, vištaklaktis, vištakupis, vištakupys); vištašikinis (miežis); višta (stambus alerginio bėrimo spuogas); vištašiknis (karpa); vištakis (nuospauda); vištėjimas (proto,

1 Žr.: Balsys, Rimantas. Gyvūnai baltų pasaulėjautoje: gaidžio (vištos) aukojimas XV–XVII a. rašytinių šaltinių duomenimis. *Gimtasai kraštas*. Nr. 2, 2020, p.

2 Balsys, Rimantas. Gaidžio (vištos) aukojimo refleksijos gimtųjų, krikštynų, vestuvių ir įkurtuvių papročiuose. *Žiemgala*, Kaunas: Žiemgalos leidykla 2021, nr. 1, p. 5–10.

3 Balsys, Rimantas. Gaidžio (vištos) aukojimo atspindžiai laidotuvių papročiuose. *Būdas*. Nr. 5 (206). Vilnius: Lietuvos nacionalinis kultūros centras, 2022, p. 43–50.

4 *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. I. XVI amžius. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 605.

5 *Мифологический словарь*. Глaбный редактор Е. М. Мелетинский. Москва: Советская энциклопедия, 1991, p. 360.

atminties praradimas); višprotystė (silna-protystė)⁶; gaidakystė (silpnas regėjimas), gaidukas (kojų suskilimas, odos sutrūkimas lig kraujo), gaidžiukas (dusulys, plaučių švilpimas)⁷. O apie silpnos sveikatos, daugelio ligų kamuojamą žmogų sakoma, kad jis yra vištasveikatis⁸. Kita vertus, būtent vištiena yra pagrindinis valgis, kuriuo sergantis žmogus, ligonis, nusilpusi gimdyvė yra maitinami, kad jėgos, sveikata sugrįžtų: „Va ligonį turiu, tai vištą papjausiu“, „Vištienos ligoniam duoda“, „Vištos tik ligoniam, kur prie smerčiai“⁹.

Apie vienas ligas ir jų gydymo būdus žinomi (užrašyti) tik pavieniai pavyzdžiai, o apie kitas ligas ir jų gydymo būdus, kurie dažniausiai žinomi ne tik Lietuvoje, bet ir kaimyninėse tautose, variantų žinoma ir užrašyta labai daug.

2. Retesni gydymo būdai

Seniausiu liaudies medicinos faktu laikytina informacija užfiksuota 1559 m. gruodžio 29 d. Tilžės miesto teismo medžiagoje. Tardymo protokole įrašyta, kad kaltinamoji Kotryna Gailiuvienė prisipažino naudojusi tokius žodžius: „Boba thawa walla, Boba ne thawa walla, wanicku Gaidin, neschith

wischtha, milam Diewa“. Tai, jos žodžiais, „padėdavo mažiems vaikams, kai jie negaludavo lyties organais ar nesveiki būdavo“¹⁰. Vienas iš pirmųjų šio teksto šifravimo dar 1937 m. ėmėsi Alvils Augstkalnis. Jo nuomone, tekstas turėtų būti skaitytinas taip: „Boba, tavo valia – boba, ne tavo valia; ... vainik(as) ... gaid(ys) ... neškit vištą ... mielam Dievui“, o visi pagrindiniai segmentai (Boba, vainikas, gaidys, višta), pasak Augstkalnio, sietini su derliaus nuėmimo pabaigtuvių papročiais¹¹. Su tokia interpretacija vargiai galima sutikti. Ir tam yra bent trys svarios priežastys. Pirma, kreipinys „boba“ nebūtinai reiškia su derliaus pabaigtuvėmis susijusį objektą (plg. vienas, trys ar keturi surišti pėdai gubos pradžiai, tripėdis; didelis kūlys dar neiškrėstų javų; paskutinis supjautas rugių ar kviečių pėdas; paskutinė pradalgė pjaunant¹²). Antra, pati kaltinamoji Gailiuvienė prisipažįsta, kad šie žodžiai padeda tam tikromis ligomis sergantiems vaikams. Vadinas, šis tekstas yra ne kas kita kaip pačios Gailiuvienės – tarpininkės (bobos) tarp sergančiojo ir „mielo Dievo“ – sakomas užkalbėjimas. Trečia, gaidys ir višta dažnai naudojami maginiais tikslais, siekiant apsaugoti naujagimius nuo mirties¹³. Gaidys, višta (atskiros

6 *Lietuvių kalbos žodynas*. T. XIX. Vyr. redaktorius Vytautas Vitkauskas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1999, p. 781–800.

7 *Lietuvių kalbos žodynas*. T. III. Atsak. redaktorius K. Ulvydas. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956, p. 15, 19, 20.

8 *Lietuvių kalbos žodynas*. T. XIX. Vyr. redaktorius Vytautas Vitkauskas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1999, p. 800.

9 *Lietuvių kalbos žodynas*. T. XIX. Vyr. redaktorius Vytautas Vitkauskas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1999, p. 782, 785, 794.

10 *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. II. XVI amžius. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2001, p. 187.

11 Alvils Augstkalnis. Tilžės lietuvių burtai XVI a. teismo aktuose. *Tautosakos darbai*. T. III. Spaudai paruošė dr. J. Balys. Kaunas: Spindulys, 1937, p. 239–243.

12 *Lietuvių kalbos žodynas*. T. I. Atsak. redaktorius J. Kruopas. Vilnius: Mintis, 1968, p. 959.

13 Plačiau žr.: Rimantas Balsys. Gaidžio (vištos) aukojimo refleksijos gimtųjų, krikštynų, vestuvių ir įkurtuvių papročiuose. *Žiemgala*, Kaunas: Žiemgalos leidykla, 2021, nr. 1, p. 5–10; Rimantas Balsys.

jų dalys), kaip rodo šio tyrimo medžiaga, taip pat dažnai naudojami ir liaudies medicinos praktikoje. Kad aptariamasis tekstas laikytinas gydymo formule pastebėjo ir D. Vaitkevičienė, sakydama, kad gydymo tikslais anksčiau dažnai praktikuotas kokio nors gyvulio aukojimas¹⁴.

Prie retesnių, pavienių atvejų dar priskirtini tokie negalavimai kaip difteritas, gelta, „moterų“ ligos, karštinė, plaučių uždegimas, apendicitas (gumbas), „kirminai“, išgąstis, nužiūrėjimas, nudegimas (pūslės), vištašiknis (karpos), vištakis (nuospauda), lytinių organų ligos.

Pavyzdžiui, „norint pasveikti nuo difterito, reikia užmušti juodą gaidį, ištraukti jo žarnas ir aprišti kaklą taip, kad gaidžio galva būtų ant lignonio galvos. Liga persiduos gaidžiui“¹⁵. Gydant nuo geltos, moteriškų negalavimų, karštinės ligonį reikia pasodinti po laktomis ir apipilti / nuprausti vandeniu; dar karštinė gydoma po pagalve padėjus padvėsusią vištą; plaučių uždegimas gydomas iš užmuštos vištos (nenuleidus kraujo) padaryta šaltiena¹⁶. Vištų plunksnos taip pat naudotos kai kurių ligų gydymui – sudegintos plunksnos pelenai su vandeniu naudoti gydant gumbą (apendicitą)¹⁷, deginama vištos plunksna ir

ja smilkoma siekiant atsikratyti kirminų¹⁸.

Nuo išgąščio gydoma taip: „Jei mažas vaikas, dar lopšy gulėdamas, išsigąsta vištos, tai nuo to išgąščio jį gydo, perkišdami tą pačią vištą skersai lopšį virš vaiko, priekin atsukta uodega, ir perkišę ją numeta“¹⁹. Nuo blogų akių gelbsti kiaušinių, iš kurių išsirito viščiukai, lukštai arba vištų mėšlas: „...viščiukų lukštus laikėm nuo akių pabojimo [nužiūrėjimo]. Su jais reikia parūkyc ar vaikas, ar gyvulys²⁰; nuo blogų akių gelbsti parūkytas vištos mėšlas²¹. Nudegus (iššokus pūslėms) padeda vištos taukai, o atsiradus karpai – vištos tulžis: „Pūslės nudegimo nė su kuo kitu nenugydysi 8 reik višttaukių“²²; „Su vištos tulžia trinti karpas“²³.

Prie retesnių pavyzdžių priskirtini ir gydymai užkalbėjimu, kai gyvuliui ar žmogui įgelia gyvatė. Antai Jono Balio sudarytoje Vilniaus krašto lietuvių tautosakos rinktinėje randame tokį užkalbėjimo pavyzdį: *Krūmas lazdynų riešucinis, ti vaikščiaja trys mergas, anas švegdžėja, burbuliava, prė gyvatį vutara. Ak tu, kirmele-gyvatė! Aik,*

prata lietuvių folklore. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 264.

Gaidžio (vištos) aukojimo atspindžiai laidotuvių papročiuose. *Būdas.* Nr. 5 (206). Vilnius: Lietuvos nacionalinis kultūros centras, 2022, p. 43–50.

14 *Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės.* Sudarė, parengė ir įvadą parašė Daiva Vaitkevičienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008, p. 534.

15 Zenonas Slaviūnas. Liaudies papročiai ir mitiniai įvaizdžiai Mažvydo raštuose. *Lietuvių mitologija.* T. III. Sudarė norbertas Vėlius ir Gintaras Beresnevičius. Vilnius: Mintis, 2004, p. 1–62.

16 Зеленин Д. К. Троецпылтанница: этнографическое исследование. Вятка, 1906, p. 41–42.

17 Radvilė Racėnaitė. *Žmogaus likimo ir mirties sam-*

18 Šį gydymo būdą vaikystėje (septintam XX a. dešimtmetyje) teko išbandyti pačiam. Regis, padėjo.

19 Jonas Balyš. *Raštai.* T. IV. Parengė Rita Repšienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, 270, nr. 487f.

20 Rita Balkutė. *Galia užburti (kenkimo magija 1982–2012 metų įrašuose.* Vilnius: Ritos ratas, 2013, 381, nr. 477.

21 Rita Balkutė. *Galia užburti (kenkimo magija 1982–2012 metų įrašuose.* Vilnius: Ritos ratas, 2013, 482, nr. 593.

22 *Lietuvių kalbos žodynas.* T. XIX. Vyr. redaktorius Vytautas Vitkauskas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999, p. 800.

23 *Lietuvių kalbos žodynas.* T. XIX. Vyr. redaktorius Vytautas Vitkauskas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1999, p. 783.

pasim sava gyvonį, aba aš ainu, jog akmenyje slypi ugnis. Aik, pasimk sava gyvonį, aba aš ainu laukan, paimsiu iš akmenia vugnies, iš gaidžia krauja; aš nuveisiu balon, žuvysun, aždeksiu supuvusias kalades; aš nuveisiu mariasun, pasimsiu čysta vundenia i aprausiu N (juody, žalų) karvį. Dar priduriama, kad reikia kalbėti dvylika kartų ant duonos, po to duoną atiduoti karvei²⁴. Užkalbėjimo tekste be kitų svarbių mitinių elementų minimas ir gaidžio kraujas. Pirmine, jog gaidžiai (vištos), vadinasi, ir jų kraujas, dievams aukojami siekiant pačių įvairių tikslų, o vienas jų, – kad suteiktų ir išlaikytų gyvybę ne tik žmogui, bet ir visiems gyviems padarams, galime kelti prielaidą, jog gaidžio kraujas užkalbėjimuose minimas neatsitiktinai.

Vis dėlto universaliausiu, t. y. gelbstinčiu nuo daugelio ligų, laikytinas gydymas ligonį paguldžius po laktomis. Negalios prispaustas tiesiog guldomas ten, tikintis, kad vištos ligą „išles“²⁵.

Paradoksalu, tačiau tos pačios vištos, kaip rodo kiti tikėjimai, gali įvairias ligas, negalavimus paskleisti: „Stengiantis ateityje apsaugoti kūdikį nuo ligų, buvo akylai žiūrima, kad prausiant višta neperšoktų geldos“²⁶; „saugot reikia, kad višta neperskristų per lopšį, – vaikas ramiai nemiegos“²⁷.

24 Vilniaus krašto lietuvių tautosaka. *Tautosakos darbai*. T. IV. Spaudai paruošė Dr. J. Balys. Kaunas: Spindulys, 1938, p. 179–180, nr. 448.

25 Зеленин Д. К. Троецъплетница: этнографическое исследование. Вятка, 1906, p. 41–42.

26 Vyšniauskaitė, Angelė, Kalnius, Petras, Paukštytė, Rasa. *Lietuvių šeima ir papročiai*. Vilnius: Mintis, 1995, p. 425.

27 *Lietuvių kalbos žodynas*. T. XIX. Vyr. redaktorius Vytautas Vitkauskas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1999, p. 783.

3. Labiau paplitę gydymo būdai

Prie negalavimų ir gydymo būdų, kurie labiausiai paplitę, žinomi ir užrašyta daug pavyzdžių priskirtinos šios ligos: vištakumas, vištašiknis, nakviša, slogutis.

3. 1. Vištakumas

Liga, kuri Lietuvoje žinoma kaip *vištakis*, *vištakystė*, *vištakumas*, *vištaklis*, *vištaklystė*, *vištalaktis*, *vištaturpis*, *vištaturpis*, yra regėjimo susilpnėjimas, neprimatymas sutemus (gr. *hemeralopia*, *nyctalopia*)²⁸.

Ši liga išsivysto sutrikus stiebelių (lazdelių) veikimui arba dėl regėjimo pigmentų nepakankamumo; šių pigmentų sintezė ypač sulėtėja dėl vitamino A stokos. Vištakumas būna įgimtas (dažniausiai paveldimas; pasitaiko retai) ir įgytas. Šis dar skirstomas į funkcinį, kuris atsiranda dėl vitamino A trūkumo, ir simptominį, kuris pasitaiko sergant kai kuriomis akių, ypač tinklainės ir gyslainės ligomis. Funkcinis vištakumas gydomas vitaminais²⁹.

Nors medicina jau seniai įrodė šios ligos atsiradimo aplinkybes, išlikę daugybė užrašytų tikėjimų, kur sakoma, kad šios ligos priežastis yra vištos. Matyt, dėl to, kad būtent joms ši savybė bene labiausiai iš visų gyvūnų ir būdinga. Vištų „regėjimo“ ypatybės nusakytos ir frazeologijoje bei paremiologijoje: „akla višta“, „pasitaikė, kaip aklai vištai grūdas“, „aklas kaip višta pavakary“, „pasitaikė kap aklai vištai aviža“, „kaip žabalai vištai grūdas“, „vištupį laikyti“

28 *Lietuvių kalbos žodynas*. T. XIX. Vyr. redaktorius Vytautas Vitkauskas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999, p. 788–789.

29 *Lietuvių enciklopedija*. T. XXXIV. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1966, p. 361.

(prietemoje, šviesos nedegant šnekučiuotis, sėdėti)³⁰.

Lietuviai mano, kad šia liga susergera kūdikis kai per jo lošį perlekia višta. Dar sakoma, kad „jei eisi su vištomis gulti (labai anksti), tai vištalakčius gausi“; „kad nesirgtum vištupiu, neik miegot, kai vištos eina tūpt“. Dėl to tikima, kad per vištaturį nereikia migdyti vaikų³¹.

Lenkai tiki, kad negalima gerti vandens, kurio jau gėrė vištos, o serbai laikosi draudimo eiti į vištidę ir lįsti po laktomis saulei nusileidus³².

Kaip atsikratyti vištakumo įvairiose tautose žinoma daugybė įvairių būdų. Paprasčiausia priemonė gydytis – valgyti, kaip nors panaudoti vištieną ar tam tikras vištienos dalis. Lietuviai mano, kad nuo vištalakčio geriausia gydyti *jeknom* – reikia laikyti akis ant virinamų *jeknų* garų ir valgyti *jeknas*³³; „valgyti ko daugiausia *jeknų*, plaučių“³⁴. Vištaturiu susirgus, dar reikia akis vištataukiais tepti³⁵. Kitas šio

tikėjimo variantas – patepus vištataukiais, dar nuplauti paversmio vandeniu³⁶.

Baltarusiai tiki, kad reikia suvalgyti juodos vištos mėsos³⁷, rusai – 9 jog reikia suvalgyti juodos vištos kepenis, dar galima tomis kepenimis patrinti akis, arba pagarinti akis virš katilo, kuriame verda juodos vištos kepenys³⁸.

Kiti būdai – nusiprausti palindus po vištų laktomis³⁹; sergantįjį apipilti vandeniu po laktomis, ant kurių jau sutūpę vištos⁴⁰. Ukrainiečiai tiki, jog vištakumo galima atsikratyti, jei devynias naktis miegosi po pečiūmi, kur miega vištos⁴¹.

Lietuvoje, taip pat ir daugelyje slavų tautų, siekiant išgydyti nuo vienos ar kitos ligos, o tiksliau – perduoti ligą kokiam nors gyvūni. Tai galima padaryti dviem būdais: a) pamėgdžiojama to gyvūno elgsena, dažniausiai – garsas; b) užkalbama gyvūno vardu.

Bene populiariausi tarp pamėgdžiojamųjų – gaidys ir višta. Pavyzdžiui, sergantis užsilipa ant laktos, ant vartų stulpo, ant

30 *Lietuvių kalbos žodynas*. T. XIX. Vyr. redaktorius Vytautas Vitkauskas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999, p. 781–795; *Frazeologijos žodynas*. Redagavo Jonas Paulauskas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2001, p. 844–846.

31 *Lietuvių kalbos žodynas*. T. XIX. Vyr. redaktorius Vytautas Vitkauskas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999, p. 789, 791, 800.

32 *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*. Т. 3. Под редакцией Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 1995, p. 58.

33 J. Elisonas. Mūsų krašto fauna lietuvių tautosakoje. *Mūsų tautosaka*. T. V. Red. prof. V. Krėvė-Mickevičius. Kaunas, 1932, p. 120.

34 *Lietuvių kalbos žodynas*. T. XIX. Vyr. redaktorius Vytautas Vitkauskas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999, p. 798.

35 J. Elisonas. Mūsų krašto fauna lietuvių tautosakoje. *Mūsų tautosaka*. Red. prof. V. Krėvė-Mickevičius. Kaunas, 1932, 120.

36 *Lietuvių kalbos žodynas*. T. XIX. Vyr. redaktorius Vytautas Vitkauskas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999, p. 789–791.

37 M. Federowski. *Lud Białoruski na Rusi Litewskiej. Materiały do etnografii słowiańskiej zgromadzone w latach 1877-1905*. T. I. Wiara, werzenia i przesady z okolic Wołkowyska, Słonima, Lidfy i Sokółki. Kraków: Akademia Umiejętności, 1897, p. 392.

38 *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*. Т. 3. Под редакцией Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 1995, p. 58.

39 *Lietuvių kalbos žodynas*. T. XIX. Vyr. redaktorius Vytautas Vitkauskas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999, p. 789–791.

40 *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*. Т. 3. Под редакцией Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 1995, p. 58.

41 *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*. Т. 3. Под редакцией Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 1995, p. 58.

tvoros, ar net ant trobos stogo, pamėgdžioja gaidžio giedojimą ir liga pereina vištoms⁴².

Gervėčių apylinkėse užrašytas toks ligos gydymo būdas: „Kai berniuką apstojo vištaklės, anksti rytą, saulei netekėjus, jį budino motina ir vesdavo prie vartų ar bromelės. Atsistoja ant šitų vartų (pristato kaladėles, kad nenukristų) ir jis rankom ploja per šonus: – Lap, lap, lap! Kakariekū! Tris rytus taip padaro, ir praeina“⁴³.

Panašiai šią ligą gydydavo ir Adučiškio apylinkėse: *Un / tvaras unksci stacijas ir, kai aina pro šalį žmogus, surekc: – Kakariekū! Ir nušakc. Išgysi na vištalakcia*⁴⁴.

Baltarusiai taip pat tikėjo, kad būtent šitaip galima išgydyti vištakumą. Sergantysis turi atsistoti ant vartų stulpo ir garsiai „giedoti“: *kakariekū, zašpiewaju, cto paczuję, to tamú*. Tuomet liga pereina tam, kas tą giedojimą išgirsta⁴⁵. Tikėta, kad tokiu pat būdu galima išgydyti ir karštinę: *kakariekū!*

*Ja śpiewaju (v. pajú) / Chto to czuje niecháj maje (v. to tamú)*⁴⁶. Rusai tiki, kad giedoti gaidžiu reikia užsilipus ant laktų⁴⁷.

Makedonijoje ligonis turi užsilipti ant stogo, tris kartus užgiedoti gaidžiu, tris kartus suloti šunimi ir tris kartus sukniaukti kaip katė, o tada neatsisukus atgal eiti į trobą ir liga pasitrauks. Ten pat užrašytas ir dar vienas būdas išgyti nuo vištakumo. Ligonį reikia pasmilkyti vištos plunksnomis, o tada užkalbėti ligą pamėgdžijant paeilui katę, šunį, vištą ir varlę⁴⁸.

Dar rusamas žinomas ir užkalbėjimas – po saulės laidos reikia eiti į vištidę ir tris kartus šitaip užkalbėti: „Vištos, vištos, Jūs čia ir jūsų aklumas lai būna su jumis“⁴⁹.

3. 2. Vištašikinis

Vištašikinis – spuogas akies voko pakraštyje, dar kitaip – miežis. Tai bakterinė infekcija, kuri gali atsirasti tiek suaugusiems, tiek vaikams. Miežis įprastai nėra pavojingas ir praeina savaime per 2–7 dienas, kol organizmas kovoja su infekcija.

Miežį sukelia bakterinė infekcija, dažniausiai stafilokokas. Vaikams miežis daž-

42 Д. К. Зеленин. *Избранные труды. Статьи по духовной культуре*. Москва: Индрик, 1994, р. 141. Dar žr.: *Народная медицина: ритуально-магическая практика*. Укладанне, прадмова і паказальнікі Т. В. Валодзінай. Мінск, 1997, nr. 2349; *Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės*. Sudarė, parengė ir įvadą parašė Daiva Vaitkevičienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008, p. *511.

43 Lilijana Kalašaitytė. Liaudies medicinos priemonės. *Gervėčiai*. Vilnius: Vaga, 1989, p. 212 (204–219). Dar žr.: *Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės*. Sudarė, parengė ir įvadą parašė Daiva Vaitkevičienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008, p. 510.

44 *Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės*. Sudarė, parengė ir įvadą parašė Daiva Vaitkevičienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008, p. 511.

45 M. Federowski. *Lud Białoruski na Rusi Litewskiej. Materiały do etnografii słowiańskiej zgromadzone w latach 1877–1905. T. I. Wiara, werzenia i przesady z okolic Wołkowyska, Slonima, Lidfy i Sokółki*. Kraków: Akademia Umiejętności, 1897, p. 392.

46 M. Federowski. *Lud Białoruski na Rusi Litewskiej. Materiały do etnografii słowiańskiej zgromadzone w latach 1877–1905. T. I. Wiara, werzenia i przesady z okolic Wołkowyska, Slonima, Lidfy i Sokółki*. Kraków: Akademia Umiejętności, 1897, p. 406.

47 *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*. Т. 3. Под редакцией Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 1995, p. 58.

48 В. В. Усачева. Роль звукоподражаний в обрядовой практике славян. *Мир звучащий и молчащий. Семантика звука и речи в традиционной культуре славян*. Москва: Индрик, 1999, p. 101 (85–104).

49 *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*. Т. 3. Под редакцией Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 1995, p. 58.

nai atsiranda dėl akių lietimui nešvariomis rankomis.

T. Volodina linkusi manyti, kad spuogas primena miežių grūdo galą, todėl ir gavo tokį pavadinimą⁵⁰. Kita vertus, miežių grūdai ilgą laiką buvo pagrindinis vištų lesalas. Tai taip pat galėjo turėti įtakos tikėjimui, kad šio spuogo atsiradimo, iškilimo priežastis yra vištos. Tiesa, Žemaitijoje žinoma kiek kitokia šios ligos kilmė. Sakoma, kad miežis išdygsta tam, kas ant tako arba prieš vėją šlapinasi⁵¹.

Šalčininkų rajone tikima, kad šį spuogą būtinai reikia vadinti vištašikiniu ir tuomet jis nebeaug, o jei vadinsi miežiu, tai ir toliau augs. Čia jis užkalbamas taip: *Tai va itie pirštai reikia punitoc suravu siūlu: va iciej du – [bevardzis ir] didysai: O ite va supuncioji ir pasukc: – Sgynig [= Prapulck] tu, prapulck, vištašikini, Aik pas vištų. Tu man nepatrebnas [= nereikalingas]. Supuncioji tuos du pirštu ir patrin [patrink] atgaliu ranku, [ir sakyk]: – Sgynig [= Prapulck] tu, prapulck, Aik tu pas vištų, tu vištašikini! Mes miežiu ir nevadom [nevadynam], sakom vištašikinis, aha. Visokių, vaikelį, daiktų, visokių sakymų. Uhm. Kap prapuls vištašikinis, siūlų mesk pečiun⁵².*

Miežio gydymas jį perleidžiant vištoms gerai žinomas baltarusių liaudies medicinoje – miežio grūdų patrinamas miežis ant voko, ir grūdas atiduodamas vištai⁵³. Dar tikima, kad

tam reikia naudoti tris arba devynis grūdus, kiekvienu grūdų apibrėžti aplink miežį ratą ir mesti ant grindų. Po to į namą suleidžiamos vištos, kad tuos grūdus su visa liga sulestų⁵⁴.

Panašiai miežį gydo ir rusai. Tam taip pat naudojami miežio grūdai arba miežinė duona. Spuogas patrinamas miežio grūdų arba šviežiai iškeptos duonos gabaliuku, po to šios gydymo priemonės būtinai turi būti sulesinamos gaidžiui⁵⁵. Kitas būdas atsikratyti ligos – panaudotą grūdą, duoną sudeginti arba įmesti į šulinį⁵⁶. Rusai dar tiki, kad miežis atsiranda nuo šuns. Sakoma, kad užtenka pamatyti kaip šuo nusišlapina, ir jau auga miežis. Tokiu atveju atitinkamai ir gydoma – miežį padegina karšta duona, po to tą duonos gabaliuką reikia per kairį petį numesti šunims⁵⁷.

tuvių užkalbėjimai: gydymo formulės. Sudarė, parengė ir įvadą parašė Daiva Vaitkevičienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008, p. 185–186.

54 Богданович А. Е. Пережитки древнего мирозерцания у белорусов. Этнографический очерк. Гродно, 1895, p. 161.

55 Строгова В. П. Некоторые особенности метафоризации в русских говорах (на материале слов жича, жичина, песяк, ячменина, ячмень в северо-западных говорах). Среднерусские говоры и памятники письменности. Калинин, 1989, p. 48 (43–50).

56 Е.Л. Березович. Этимологическая магия как стимул мотивационного заражения (на материале русских народных названий главной болезни «ячмень»). Этимологические исследования: Сб. науч. тр. Вып. 7. Под ред. А. К. Матвеева. Екатеринбург: Изд-во Урал, ун-та, 2001, p. 12 (8–25); Даль В. И. Пословицы русского народа: Сборник. Москва.: Государственное издательство художественной литературы, 1957, p. 402.

57 Е.Л. Березович. Этимологическая магия как стимул мотивационного заражения (на материале русских народных названий главной болезни «ячмень»). Этимологические исследования: Сб. науч. тр. Вып. 7. Под ред. А. К. Матвеева. Екатеринбург: Изд-во Урал, ун-та, 2001, p. 13 (8–25).

50 Татьяна Володина. Курица в народной медицине белорусов, *Кодови словенских култура*. № 8. Белград, 2003, p. 74–83.

51 Iš straipsnio autoriaus asmeninio archyvo.

52 *Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės.* Sudarė, parengė ir įvadą parašė Daiva Vaitkevičienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008, p. 185–186.

53 *Народная медицина: ритуальна-магічная практыка.* Укладанне, прадмова і паказальнікі Т. В. Валодзінай. Мінск, 1997, нр. 2374. Dar žr.: *Lie-*

3. 3. Nakviša

Lietuvių kalbos žodyno duomenimis nakviša įsivaizduojama kaip mitologinė būtybė, kuri sukelia žmogui nemigą („nakviša neduoda žmogui naktį miegoti, t. y. atima sapną“; „nakviša apšėdo vaiką, ir anas nemiega naktimis“). Taip pat (nakviša) vadinama ir pati liga – lunatizmas („Tu sergi, brolyt, nakviša – vaikštai naktimis po kambarį“; „pasikeravok, kad miegant mėnuo neužsviestų – nakvišą gausi“). Dar nakviša – augalas: a) nakvišinių šeimos geltonai žydintis naktį prasiskleidžiančiais žiedais dvimetis augalas (*Oenothera biennis*)⁵⁸; b) paprastoji juodgalvė – lūpažiedžių šeimos pievų žolė violetiniais ar gelsvai baltais žiedais (*Brunella vulgaris*)⁵⁹. Abi jos liaudies medicinoje naudojamos tai pačiai ligai – nakvišai gydyti⁶⁰: a) „kad nemiegi, reik po priegalviu pakišti nakvišą“; b) „nakvišos y[ra] nu miego, nu išgąščiaus“⁶¹.

Tikėta, kad ši liga pavojingiausia vaikams. Mat prastas vaikų miegas, dažni verksmai naktį, nuolatinis irzlumas laikyti šios ligos požymiais.

Dar tikėta, kad ne tik mitinė būtybė paverčia nakviša, lygiai taip pat vaikas

nakviša gali tapti, jei jį per langą apšviečia mėnulis, arba jei jo padžiautus vystyklus „pagauna mėnulio šviesa“. Tas pats mėnulis gali nuo šios ligos ir pagydyti. Reikia kultuvę arba lėlę apsupti vystyklais ir pastatyti ant palangės (stogo) pies mėnulį; paimti mėnulio apšviesto vaiko išmatų, susukti į dorbę ir padėti ant stogo; papilti ant palangės smėlio ir įminti vaiko pėdas – kai tas pėdas apšvies mėnulis, vaikas atsikratys ligos⁶².

Polesės ukrainiečiai po pagrindiniu namo balkiu pakabindavo pirtyje jau naudotą vantą, kad apsaugotų vaikus nuo nakvišos⁶³. Rusai paimdavo vaiką ant rankų, tris kartus paliesdavo jo kojomis pagrindinį namo balkį ir užkalbėdavo: *Во имя Отца и Сына и Св. Духа. Полуношница Анна Ивановна, по ночам не ходи, рабы Божьей (имярек) не буди! Вот тебе работа: днем играй пестом да ступой, а ночью матицей. Во веки веков. Аминь*⁶⁴. Kitas rūsų praktikuotas būdas pagydyti nuo nemigos ar naktinio verksmo kamuojamus vaikus – nunešti juos į vištidę ir pakišti po laktomis⁶⁵.

58 *Lietuviškas botanikos žodynas. I dalis. Augalų vardynas, botaniškoji farmakognozinė nomenklatūra ir augalų sistema*. Sudarė Botanikos žodyno komisija, vadovaujama doc. I. Vailionio. Kaunas: Varpas, 1938, p. 237.

59 *Lietuviškas botanikos žodynas. I dalis. Augalų vardynas, botaniškoji farmakognozinė nomenklatūra ir augalų sistema*. Sudarė Botanikos žodyno komisija, vadovaujama doc. I. Vailionio. Kaunas: Varpas, 1938, p. 57–58.

60 *Lietuviškas botanikos žodynas. I dalis. Augalų vardynas, botaniškoji farmakognozinė nomenklatūra ir augalų sistema*. Sudarė Botanikos žodyno komisija, vadovaujama doc. I. Vailionio. Kaunas: Varpas, 1938, p. 57–58, 237–238.

61 *Lietuvių kalbos žodynas*. T. VIII. Atsak. redaktorius J. Kruopas. Vilnius: Mintis, 1970, p. 526.

62 Balys, Jonas. *Raštai*. T. IV. Parengė Rita Repšienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 269–270, nr. 487abcd.

63 Усачёва, В. В. *Магия слова и действия в народной культуре славян*. Москва: Институт славяноведения РАН, 2008, p. 305.

64 „Vardan Dievo Tėvo ir Sūnaus, ir Šv. Dvasios. Nakviša Ana Ivanovna, naktimis nevaikščiok, Dievo tarnaitės (vardas) nežadink! Štai tau darbas: dieną imkis piestos ir grūstuvės, o naktį balkio. Per amžių amžius. Amen“ (R. B. vertimas). Žr.: (Майков Л. *Великорусские заклинания*. С. Петербург: Типография Майкова, 1869, 34).

65 Radvilė Racėnaitė. *Žmogaus likimo ir mirties samprata lietuvių folklore*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 264.

Panaši praktika žinoma ir lietuviams: „Jei mažas vaikas nemiega ir verkia, tai reikia paimti jo marškinėlius ir padžiauti ten, kur vištos tupi, tuomet jis bus geresnis“⁶⁶.

Baltarusiai gydomąja priemone nuo šios ligos laiko ne tik pačią vištidę, bet ir vištų išmatas – „kai vaikas vis verkia ir ramiai negali miegoti, jį paguldydavo po vištų lakta sakydami: *Штоб тебя куры обосрали, да на тебе сон наслали*“⁶⁷. Kad vaikas ramiai miegotų ir augtų užkalbama šitaip: „Miegok dienomis, auk valandomis. Tai tavo rūpestis, tavo darbas. Neklausyk vištų karkiančių, klausyk cerkvėję giedančių, varpų skambančių“⁶⁸. Saratovo gubernijoje 1848 m. užrašytas toks gydymo nuo nemigos būdas – motina nešasi vaiką po vištų laktomis ir užkalba vakare atsikusiai į Vakarus, o ryte į Rytus: „aušra Darija, aušra Marija, aušra Katerina [...] paimkite savo verksmą ir neškite į jūrą, į salą, kur žmonės nevaikšto, kur paukščiai neskraido. Amen verksmui, amen, amen“⁶⁹. Panašus gydymo būdas užrašytas ir Kursko gubernijoje. Čia motina vakare neša vaiką į vištidę ir užkalba: „Vištos raibosios, vištos pilkosios, vištos juodosios paimkite nerimą, verksmą iš Dievo tarno (vaiko vardas) ir atiduokite mūsų miegą“⁷⁰.

3. 4. Slogutis

Artima nakvišai laikytina kita mitinė būtybė – slogutis (dar kitaip – sloga, slogutė, slėgutis). Tai – miegantį žmogų varginanti (dusinanti, smaugianti) mitinė būtybė. Dažniausiai – velnias, ragana, laumė, numirėlis, aitvaras („slogutis žmogų nakčia užgula ir kiša burnon liežuvi“; „vėl kažkokią moteriškę irgi užgulė smaugti, bet jau atslinkęs slogutis šunies pavidalo“ ir pan.)⁷¹.

Visos čia išvardintos mitinės būtybės (velnias, ragana, laumė, numirėlis, aitvaras), kaip žinia, gali pasirodyti bei miegantį sloginti kokio nors gyvūno (šuns, gaidžio, vištos, katino ir kt.) pavidalu arba turėti gyvūnams būdingų bruožų (pavyzdžiui, laumė kartais vaizduojama kaip moteris su vištos arba gaidžio kojomis)⁷².

Antai apaštališkojo misionieriaus Jurgio Šavinskio 1639 m. pranešime popiežiui sakoma, kad aitvarai „yra ne kas kita kaip slogučiai ar bjaurios dvasios, kai kada pasirodančios žmogaus pavidalu, tačiau dažniausiai – baidyklės, skraidančios miškinio gaidžio arba povo išvaizdos išskėstomis plunksnomis“⁷³. Tuo tarpu M. Pretorijus, remdamasis Nadruvos kaimiečių žodžiais, teigia, kad aitvaras, arba slogutis atrodo kaip žmogus, tik su nežmoniškai didelėmis rankomis ir kojomis⁷⁴.

66 Jonas Balys. *Raštai*. T. V. Parengė Rita Repšienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 200, p. 43, nr. 648.

67 „Kad tave vištos apkakotų ir tau miegą atsiųstų“ (verimas – R. B.). Žr.: *Народная медицина: ритуально-магическая практика*. Укладанне, прадмова і паказальнікі Т. В. Валодзінай. Мінск, 1997, nr. 136.

68 Майков, Л. *Великорусские заклинания*. С. Петербург: Типография Майкова, 1869, p. 31–32.

69 Майков, Л. *Великорусские заклинания*. С. Петербург: Типография Майкова, 1869, p. 33.

70 Майков, Л. *Великорусские заклинания*. С. Петербург: Типография Майкова, 1869, p. 34.

71 *Lietuvių kalbos žodynas*. T. XIII. Vyr. redaktorius K. Ulvydas. Vilnius: Mokslas, 1984, 4145. Dar žr. Ignas Narbutas. *Senieji lietuvininkų tikėjimai*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 1998, p. 23–26.

72 Norbertas Vėlius. *Mitinės lietuvių sakmių būtybės. Laimės, laumės, aitvarai, kaukai, raganos, burtininkai, vilktakiai*. Vilnius: Vaga, 1977, p. 94.

73 *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. III. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003, p. 495.

74 *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. III. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003, p. 229.

Vienoje J. Balio užrašoje sakmėje slogutis (velnias) pas bagotą gaspadoriaus dukrą, kuri miegodavo svirne, ateidavo pasivertęs kavalieriumi ir neleisdavo jai miegoti. Užėjęs elgeta pataria merginai paimti rėtį pelenuj ir einant atbula išbarstyti juos iki pat lovos. Ryte mergina rado pelenuose išpaustas vištos pėdas. Elgetos patarimu mergina iškaišė svirno sienas barkūnais ir atsikratė slogučio (velnio)⁷⁵. Varėnos rajone užrašytame pasakojime moterį kankina (slogina) ragana, pasiverčianti višta: „Tokia Adomavičienė buvo tam gali, tai nesekė gyvenc. Joj tarnauna velniam, o jei joj neišpildo, tai jų pacių paskui kankina. Neišpildė to, ko jiem pasižadėjus, tai toj... Ajo vyrai pilnioc, kas ją kankino. Ir jų kankina, ir joj spiegia. Uždega ugnį – nieko nėra. Tai ma tėvas kap nuvej, tai ant stalo uždegė žvakį ir uždengė jų. Tai jų kap pradėj kankyc, tai žvakį šitų raz – ir atidengė. Sako, cik rado margų viščiūtį ant laškos pas jų, pas tų Adomavičienį [...] Nu, kaip tų vištų vyrai rado, tai paskui bvo apstoji“⁷⁶.

Dar sakoma, kad slogučiu pristojus, reikia kairės kojos nykštį pajudinti⁷⁷; „mažąjį [pirštuką] lankstyti“⁷⁸; „krutinti pirštai kojų ir rankų kryžium“⁷⁹. Nuo sloginimo apsisaugoti galima vakare tinkamai pasidėjus apavą:

75 Jonas Balys. *Raštai*. T. IV. Parengė Rita Repšienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, 193, nr. 190.

76 Rita Balkutė. *Galia užburti (kenkimo magija 1982-2012 metų įrašuose)*. Vilnius: Ritos ratas, 2013, 113, nr. 97.

77 *Lietuvių kalbos žodynas*. T. XIII. Vyr. redaktorius K. Ulvydas. Vilnius: Mokslas, 1984, p. 42.

78 Iš Mažosios Lietuvos tautosakos. *Tautosakos darbai*. T. III. Spaudai paruošė dr. J. Balys. Kaunas: Spindulys, 1937, p. 14.

79 Iš gyvenimo vėlių bei velnių. Surinko Jonas Basanavičius. *Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka*. T. VII. Parengė Kostas Aleksynas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 298.

„Kad laumė žmogų spaud naktyje, tad reikia gulti einant klumpes antraip sukeisti, tad ji nebeatein“; „...klumpius arba kurpes taip padėti, kad kulnys vis po lovos, o galai int aslos būtū“⁸⁰. Slogutės dar galima atsikratyti ir kitais būdais: priegalvius iš galvos galo į kojų galan padėti; laumės kryžių ant durų išpiešti⁸¹; šluotą skersai durų pastatyti⁸²; „zerkolą ant priegalvio pasidėti“⁸³; atbulomis iki lovos nueiti ir atsigulti⁸⁴; surikti „gvoltas“⁸⁵; plaušine virve slogutei kelis kartus suduoti⁸⁶. Mažajoje Lietuvoje tikėta, kad visiškai nuo sloginančios laumės apsiginti galima tik ištarus užkeikimą: „Aš pririšu tave ant aukščiausio stiebo laivo, kur jūras apiplaukia“ arba „Aš tave siunčiu ant aukščiausio burės stiebo, kur vandenynus apibėga“⁸⁷.

Apibendrinimas

1. Ligų pavadinimus su dėmenimis višt-, ir gaid- galėjo lemti kelios priežastys: a) fizi-

80 Iš Mažosios Lietuvos tautosakos. *Tautosakos darbai*. T. III. Spaudai paruošė dr. J. Balys. Kaunas: Spindulys, 1937, p. 14.

81 Iš Mažosios Lietuvos tautosakos. *Tautosakos darbai*. T. III. Spaudai paruošė dr. J. Balys. Kaunas: Spindulys, 1937, p. 14.

82 *Pamarių sakmės*. Sudarytoja Dalia Kiseliūnaitė. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2020, p. 87.

83 Iš gyvenimo vėlių bei velnių. Surinko Jonas Basanavičius. *Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka*. T. VII. Parengė Kostas Aleksynas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 298.

84 Bronislava Kerbelytė. *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas*. T. III. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, p. 74.

85 *Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai*. Surinko Matas Slančiauskas. Vilnius: Vaga, 1975, 257, nr. 464.

86 *Pamarių sakmės*. Sudarytoja Dalia Kiseliūnaitė. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2020, p. 82.

87 *Pamarių sakmės*. Sudarytoja Dalia Kiseliūnaitė. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2020, p. 87.

nės šių paukščių savybės; b) spalvinės savybės (ypač raudona); c) senosios religijos refleksijos, d) krikščionybės įtaka.

2. Analizuoti XVI–XX a. liaudies medicinos pavyzdžiai, kuriuose vienu ar kitu pavidalu pasitelkiamos vitalinės gaidžio (vištos) galios, rodo, jog liaudies medicina XVI–XVII amžiuose tampriai tebebuvo susijusi su ikikrištoniškojo laikotarpio

religija, kai šie naminiai paukščiai buvo gausiai aukojami seniesiems dievams, tikint, kad būtent jie – dievai – suteikia, užtikrina žmonių sveikatą; pašalina, atitolina ligas. Ta pati tendencija pastebima ir vėlesniais (XVIII–XX) amžiais. Liaudies medicinoje išliko tikėjimas, jog gaidys, višta (atskiros jų organų dalys) turi ypatingų gydymųjų galių.

Literatūra ir šaltiniai

- Augstkalns, Alvils. Tilžės lietuvių burtai XVI a. teismo aktuose. *Tautosakos darbai*. T. III. Spaudai paruošė dr. J. Balys. Kaunas: Spindulys, 1937.
- Balys, Jonas. *Raštai*. T. IV. Parengė Rita Repšienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003.
- Balys, Jonas. *Raštai*. T. V. Parengė Rita Repšienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.
- Balkutė, Rita. *Galia užburti (kenkimo magija 1982–2012 metų įrašuose)*. Vilnius: Ritos ratas, 2013.
- Balsys, Rimantas. Gyvūnai baltų pasaulėjautoje: gaidžio (vištos) aukojimas XV–XVII a. rašytinių šaltinių duomenimis. *Gimtasai kraštas*. Nr. 2. 2020.
- Balsys, Rimantas. Gaidžio (vištos) aukojimo refleksijos gimtųjų, krikštytųjų, vestuvių ir įkurtųjų papročiuose. *Žiemgala*, Kaunas: Žiemgalos leidykla 2021, nr. 1.
- Balsys, Rimantas. Gaidžio (vištos) aukojimo atspindžiai laidotuvių papročiuose. *Būdas*. Nr. 5 (206). Vilnius: Lietuvos nacionalinis kultūros centras, 2022.
- Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. I. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
- Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. II. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001.
- Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. III. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003.
- Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. IV. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005.
- Elisonas, J. Mūsų krašto fauna lietuvių tautosakoje. *Mūsų tautosaka*. T. V. Red. prof. V. Krėvė-Mickevičius. Kaunas, 1932.
- Frazeologijos žodynas*. Redagavo Jonas Paulauskas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2001.
- Iš gyvenimo vėlių bei vėlių. Surinko Jonas Basanavičius. *Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka*. T. VII. Parengė Kostas Aleksynas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.
- Kalašaitytė, Lilijana. Liaudies medicinos priemonės. *Gervėčiai*. Vilnius: Vaga, 1989.
- Kerbelytė, Bronislava. *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas*. T. III. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002.
- Lietuviškas botanikos žodynas. I dalis. Augalų vardynas, botanikoji farmakognozinė nomenklatūra ir augalų sistema*. Sudarė Botanikos žodyno komisija, vadovaujama doc. I. Vailionio. Kaunas: Varpas, 1938.
- Lietuvių enciklopedija*. T. XXXIV. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1966.
- Lietuvių kalbos žodynas*. T. I. Atsak. redaktorius J. Kruopas. Vilnius: Mintis, 1968.
- Lietuvių kalbos žodynas*. T. III. Atsak. redaktorius K. Ulvydas. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956.
- Lietuvių kalbos žodynas*. T. VIII. Atsak. redaktorius J. Kruopas. Vilnius: Mintis, 1970.
- Lietuvių kalbos žodynas*. T. XIII. Vyr. redaktorius K. Ulvydas. Vilnius: Mokslas, 1984.
- Lietuvių kalbos žodynas*. T. XIX. Vyr. redaktorius Vytautas Vitkauskas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1999.
- Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės*.

Sudarė, parengė ir įvadą parašė Daiva Vaitkevičienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008.

Narbutas, Ignas. *Senieji lietuvininkų tikėjimai*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 1998.

Pamarių sakmės. Sudarytoja Dalia Kiseliūnaitė. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2020.

Racėnaitė, Radvilė. *Žmogaus likimo ir mirties samprata lietuvių folklore*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011.

Slaviūnas, Zenonas. Liaudies papročiai ir mitiniai įvaizdžiai Mažvydo raštuose. *Lietuvių mitologija*. T. III. Sudarė Norbertas Vėlius ir Gintaras Beresnevičius. Vilnius: Mintis, 2004.

Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai. Surinko Matas Slančiauskas. Vilnius: Vaga, 1975.

Tautosakos darbai. T. III. Spaudai paruošė dr. J. Balys. Kaunas: Spindulys, 1937.

Vėlius, Norbertas. *Mitinės lietuvių sakmių būtybės. Laimės, laimės, aitvarai, kaukai, raganos, burtininkai, vilktakiai*. Vilnius: Vaga, 1977.

Vilniaus krašto lietuvių tautosaka. *Tautosakos darbai*. T. IV. Spaudai paruošė Dr. J. Balys. Kaunas: Spindulys, 1938.

Vyšniauskaitė, Angelė; Kalnius, Petras; Paukštytė, Rasa. *Lietuvių šeima ir papročiai*. Vilnius: Mintis, 1995.

Federowski, M. *Lud Białoruski na Rusi Litewskiej. Materiały do etnografii słowiańskiej zgromadzone w latach 1877–1905. T. I. Wiara, werzenia i przesady z okolic Wolkowyska, Słonima, Lidży i Sokółki*. Kraków: Akademia Umiejętności, 1897.